

عنوان : راهکارهای پایایی و مانایی خانواده

اعظم امامی¹

چکیده

خانواده به عنوان نخستین و بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی، در انتقال ارزش‌های اخلاقی، فرهنگی و دینی نقش محوری دارد، اما در دوران معاصر به دلیل دگرگونی‌های فرهنگی، ضعف پیوندهای عاطفی، تغییر در الگوهای تربیتی و نفوذ ارزش‌های بیگانه، با چالش‌های متعددی روبه‌رو شده است. این پژوهش با رویکرد توصیفی - کتابخانه‌ای و با بهره‌گیری از منابع قرآنی، روایی و آثار اندیشمندان اسلامی، به بررسی ابعاد مختلف خانواده در تعالیم دینی و شناسایی عوامل پایداری و مانایی آن می‌پردازد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که در اندیشه اسلامی، استحکام خانواده در گرو پیوند سه عنصر محبت، اخلاق و معنویت است. فرهنگ‌سازی بر پایه آموزه‌های دینی، تقویت روحیه گذشت و صداقت، توجه به نیازهای روانی و عاطفی اعضا و رعایت اصول اخلاقی، مهم‌ترین مؤلفه‌های دوام و آرامش نهاد خانواده محسوب می‌شوند. بازگشت به الگوی خانواده اسلامی می‌تواند ضمن تأمین سلامت فردی و روانی اعضا، موجب تحکیم بنیان جامعه و رشد فرهنگی و معنوی آن گردد.

کلیدواژه‌ها: خانواده، فرهنگ‌سازی دینی، اخلاق اسلامی، پایداری خانواده، محبت و عاطفه

¹ طلبه سطح 2، مدرسه علمیه امام صادق علیه السلام

مقدمه

خانواده نخستین و بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی است که در شکل‌گیری شخصیت فرد، انتقال ارزش‌ها، جامعه‌پذیری و تداوم حیات فرهنگی و معنوی جامعه نقشی بی‌بدیل دارد. در دهه‌های اخیر، تغییرات گسترده در سبک زندگی، رشد فردگرایی، دگرگونی در ارزش‌های اجتماعی و نفوذ رسانه‌های نوین موجب تضعیف کارکردهای سنتی خانواده شده است. در نتیجه، نهاد خانواده با چالش‌هایی همچون کاهش پیوندهای عاطفی، افزایش تعارضات درون‌خانوادگی، و گسست ارتباط میان نسل‌ها روبه‌رو گردیده است. از این‌رو بازنگری در مبانی نظری و راهکارهای اسلامی برای پایداری و کارآمدی خانواده ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

آموزه‌های اسلامی با نگاهی جامع، خانواده را کانون مودت، رحمت، امنیت روانی و رشد اخلاقی معرفی می‌کنند. اما در عمل، فاصله میان این آموزه‌ها و واقعیت‌های رفتاری در جامعه امروز، مسئله‌ای است که نیاز به تبیین علمی و فرهنگی دارد.

هدف اصلی این پژوهش، تبیین جایگاه خانواده در اندیشه اسلامی و شناسایی راهکارهای پایداری و مانایی آن بر اساس اصول دینی است. در این مسیر، بر نقش فرهنگ‌سازی دینی، حمایت‌های عاطفی و روانی، محوریت اخلاق در روابط خانوادگی و کارکردهای اجتماعی خانواده تمرکز می‌شود تا الگویی کاربردی برای تقویت بنیان خانواده در جامعه معاصر ارائه گردد.

با توجه به تحولات فرهنگی، تغییر در الگوهای تربیتی و تضعیف روابط خانوادگی، بازگشت به منابع اصیل دینی و بازخوانی مفهوم خانواده در پرتو قرآن و سنت از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. خانواده سالم، زیربنای جامعه سالم است و هرگونه آسیب در این نهاد، مستقیماً بر سلامت روانی و اخلاقی جامعه تأثیر می‌گذارد. از این‌رو، ضرورت دارد تا با بهره‌گیری از آموزه‌های اسلامی، سازوکارهای عاطفی، فرهنگی و اخلاقی برای حفظ انسجام و پایداری خانواده بازشناسی و ترویج گردد.

پژوهش‌های متعددی درباره جایگاه خانواده در اسلام انجام شده است. از جمله:

کتاب «نظام خانواده در اسلام» اثر آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی (۱۳۷۸) که به مبانی نظری خانواده و کارکردهای آن از دیدگاه اسلامی می‌پردازد.

کتاب «خانواده در اسلام و جامعه امروز» نوشته مرتضی مطهری (۱۳۸۵) که پیوند میان اخلاق و حقوق در خانواده را بررسی می‌کند.

مقاله «نقش خانواده در جامعه‌پذیری دینی فرزندان» از زهرا چراغی کوتیانی (۱۳۹۳) که به تحلیل نقش والدین در انتقال ارزش‌های فرهنگی و دینی می‌پردازد.

پژوهش «کارکردهای عاطفی و روانی خانواده در قرآن» (بهرامی و نمازی، ۱۳۹۵) که به ارتباط میان سلامت روان و نهاد خانواده پرداخته است.

با وجود این منابع، اغلب پژوهش‌ها به یکی از ابعاد خانواده (مانند تربیت یا اخلاق) پرداخته‌اند و کمتر اثری به بررسی جامع پیوند میان فرهنگ‌سازی، اخلاق، نیازهای روانی و پایداری خانواده در یک چارچوب منسجم اسلامی توجه داشته است.

نوآوری این پژوهش در رویکرد تلفیقی آن است. برخلاف بسیاری از مطالعات که به صورت جزئی به جنبه‌های عاطفی یا فرهنگی خانواده می‌پردازند، در این تحقیق تلاش شده است تا با ترکیب چهار محور اصلی — فرهنگ‌سازی، عاطفه و همراهی، اخلاق خانوادگی و پشتیبانی روانی — الگوی کل‌نگر پایداری خانواده از منظر اسلام ارائه گردد.

همچنین این کار با بهره‌گیری از منابع تفسیری، روایی و روان‌شناسی اسلامی، کوشیده است میان نظریه‌های علمی جدید و آموزه‌های اصیل دینی پیوند برقرار کند تا راهکارهایی کاربردی برای تحکیم بنیان خانواده در شرایط امروز جامعه ایران پیشنهاد دهد.

1- مفهوم شناسی

1-1- تعریف خانواده

«خانواده» در لغت به معنای خاندان، دودمان، اهل خانه، زن و فرزند و فامیل به کار رفته است. (دهخدا، ۱۳۷۷: ۹/۹۴۳۸) معادل این واژه در زبان عربی "اسره" است که ابن منظور در این مورد بیان می کند که خانواده به معنای مکان و محل محفوظ و امن است همچون حصار یا سپری که افراد به واسطه آن خود را از خطرات حفظ میکنند (ابن منظور، ۱۴۱۴، ۴/۱۹) به عبارتی دیگر وجه تسمیه خانواده به اسره همین است که اعضای آن در این حصار احساس آرامش و امنیت دارند.

1-2- فرهنگ سازی

پیوند زندگی مادی با زندگی معنوی و ارزشی افراد خانواده از طریق توسعه فرهنگ کارهای عبادی و تلقی ارزش عبادی از فعالیت های مثبت در زندگی، بر اساس آموزه های دینی، از راهکارهای مفید و مؤثر در زمینه کاربردی سازی سبک زندگی اسلامی است. برگزاری مراسم دینی به صورت زیبا و طولانی نکردن اجرای این مراسم، زمینه سازی عضویت افراد خانواده در گروه ها و کلوپ های فرهنگی و هنری (مانند گروه شعر و نویسندگی، گروه سرود و تواشیح و امثال آن)، فراهم آوردن امکانات برای برگزاری اردوها و مسافرت های گروهی از جمله راهبردهای مفید جهت توسعه و تعمیق سبک زندگی اسلامی در فضای خانواده است. (کیهان، ۱۳۹۱، ۹۸-۱۰۱)

از دیگر شیوه های فرهنگ سازی می توان به بیان آسان بودن اجرای سبک زندگی اسلامی که در آیه ۱۸۵ سوره مبارکه بقره عنوان شده: «یرید الله بکم الیسر و لایرید بکم العسر»، اشاره نمود. رسول گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) در باب این موضوع می فرماید «دین من، دین آسان است و خدا مرا برای رهبانیت و سختگیری دادن به خود در انجام عبادت های طولانی و شاق نفرستاده است؛ بلکه با دینی سهل و آسان فرستاده است» (کلینی ۱۳۹۱ق، ۵، ۴۹۴).

2- راهکارهای پایایی و مانایی خانواده

2-1- مراقبت‌ها و حمایت‌های روانی و عاطفی

از بین مجموعه نیازهای آدمی شاید هیچ کدام به اندازه نیازهای عاطفی و نیاز به مهر و محبت اهمیت و اعتبار نداشته باشد.

به جرات می‌توان ادعا کرد که نقش این گونه نیازها در ادامه زیست متعادل انسان از نقش نیازهای اقتصادی و معیشتی کمتر نیست

به گونه‌ای که روانشناسان آن را از جمله نیازهای اساسی آدمی بر شمرده‌اند و محرومیت از آن را سبب ساز بروز عوارض و آسیب‌های روانی و ریشه بسیاری از ناهنجاری‌ها و ناسازگاری‌ها دانسته‌اند.

اسلام مادران را رکن مهم تربیت و پرورش کودکان می‌دانند نظر به اهمیتی که مادر خوب در تکوین شخصیت کودک و پرورش همه جانبه او و در نتیجه بهسازی جامعه دارد در اسلام جوانان به دقت در انتخاب همسر سفارش شده‌اند اسلام سفارش می‌کند که در انتخاب همسر ویژگی‌هایی چون عفت اصالت خانوادگی تقوا و ایمان همسر از اولویتی مهم برخوردارند. (چراغی کوتیانی 1393، ص 218)

2-2- عاطفه و همراهی

یکی دیگر از کارکردهای مهم نهاد خانواده عاطفه و همراهی است نیازهای عاطفی را می‌توان یکی از ضروری‌ترین نیازهای دانست که از آغاز تا انجام زندگی‌بشر با انسان همراه است بی‌شک هیچ انسانی را نمی‌توان یافت که از محبت گریزان باشد و خود را از مهر و محبت دیگران بی‌نیاز بداند انسان در همه مراحل حیات خویشتن را به مهر و محبت دیگران نیازمند می‌بیند و اصولاً یکی از عوامل مهمی که انسان را به ازدواج و تشکیل خانواده سوق می‌دهد همین نیاز به عاطفه و همراهی دیگران استپیدایش رابطه عاطفی میان زن و مرد است که آن دو را دلسوز و یار و حامی یکدیگر قرار می‌دهد به گونه‌ای که با جرات می‌توان گفت نیرومندترین عامل دوام و رشد

4- مراقبت‌ها و حمایت‌های فرهنگی

در هر جامعه مجموعه‌ای از ارزش‌ها هنجارها آداب و رسوم و سنت‌ها وجود دارد که فرهنگ آن جامعه را تشکیل می‌دهد جامعه از همه اعضای خود انتظار دارد این عناصر فرهنگی را فرا گیرند و برای ایجاد نظم اجتماعی آنها را در زندگی خویش به کار برند این فرایند را جامعه پذیری نامیده‌اند یکی از عوامل جامعه پذیری اعضا نهاد خانواده است انتقال فرهنگ از نسلی به نسل‌های دیگر نقشی بنیادین و مهم ایفا می‌کند. در آموزه‌های دین اسلام به والدین سفارش شده است که در انتقال آداب و رسوم و سنت‌های صحیح به فرزندان تلاش کنند و مراقب مسائل فرهنگی فرزند خود باشند و بدانند که یکی از حقوق فرزند بر پدر و مادر یاد دادن آداب و رسوم نیک به آنها است.

حضرت علی علیه السلام می‌فرماید حق فرزند بر پدر این است که اسم‌های زیبایی بر او نهد و آداب نیکو به او یاد دهد. (نهج البلاغه، حکمت ۳۹۱)

در برخی روایات فرایند جامعه پذیر کردن فرزندان و آموختن آداب درست به آنان بهتر از انفاق در راه خدا معرفی شده است. (مجلسی ۱۴۰۳، ج ۱۰۱، ص ۹۵)

5- راهکارهای فرهنگی پایایی و مانایی خانواده

1- ترویج و آموزش ارزش‌های دینی و اخلاقی در خانواده

خانواده‌ها می‌توانند از طریق آموزش‌های دینی و تربیت اخلاقی، پایه‌های فرهنگی و معنوی خود را مستحکم کنند. این ارزش‌ها باعث افزایش وفاداری، محبت، گذشت و همدلی بین اعضای خانواده می‌شوند.

۲. تقویت آیین‌ها و سنت‌های فرهنگی خانوادگی

برگزاری جشن‌ها، مراسم مذهبی، مناسبت‌های ملی و دیدوبازدیدهای خانوادگی باعث ایجاد احساس تعلق و هویت مشترک در اعضا می‌شود و انسجام خانواده را افزایش می‌دهد.

۳. بهره‌گیری از رسانه‌ها و آموزش مهارت‌های فرهنگی

آموزش سواد رسانه‌ای، مهارت‌های زندگی، گفت‌وگو و حل تعارض از طریق رسانه‌ها، کتاب‌ها و مراکز آموزشی باعث افزایش توانمندی اعضای خانواده در مدیریت اختلاف‌ها و فشارهای اجتماعی می‌شود.

۴. ایجاد شبکه‌های حمایتی فرهنگی در جامعه

مراکز فرهنگی، مشاوره خانواده، گروه‌های مذهبی و هنری می‌توانند خانواده‌ها را در برابر فشارهای اجتماعی و اقتصادی مقاوم کنند. حضور فعال در این شبکه‌ها باعث تقویت روابط خانوادگی و حس امنیت اجتماعی می‌شود.

نتیجه گیری

خانواده به عنوان نخستین و بنیادی ترین نهاد اجتماعی، نقش محوری در شکل گیری شخصیت، انتقال ارزش ها و تضمین سلامت روانی و عاطفی انسان ایفا می کند. بررسی مفاهیم و کارکردهای خانواده در آموزه های اسلامی نشان می دهد که پایداری این نهاد، تنها در پرتو پیوند میان ابعاد مادی، معنوی و اخلاقی زندگی ممکن است.

فرهنگ سازی دینی، به ویژه از رهگذر ترویج ارزش های عبادی، زمینه ی رشد معنویت و تقویت همبستگی در محیط خانواده را فراهم می سازد. از سوی دیگر، مراقبت های عاطفی، صمیمیت، محبت و همراهی میان اعضا، بنیان اصلی دوام خانواده و تحقق آرامش درونی انسان به شمار می رود.

اسلام با تأکید بر اخلاق، مودت، رحمت، گذشت، صداقت و تقوا، خانواده را به فضایی از محبت و ایثار تبدیل می کند که در آن رشد اخلاقی و انسانی تحقق می یابد. ازدواج نیز نه تنها راهی برای ارضای نیازهای روانی و عاطفی است، بلکه بستری طبیعی برای تداوم نسل و تربیت نسل های صالح به شمار می آید.

از نگاه دینی، خانواده ای که در آن ارزش های الهی، احترام متقابل، حمایت روانی و فرهنگی و روحیه ی بخشش نهادینه شود، به پایداری، نشاط و رضایت واقعی می رسد. بنابراین، تقویت فرهنگ خانواده محور بر اساس آموزه های اسلامی، زمینه ساز استحکام بنیان جامعه و سلامت معنوی نسل آینده خواهد بود.

فهرست منابع

*قرآن کریم

- 1) ابن منظور ، محمد بن مکرم ، لسان العرب ، ج 4 دار الفكر ، بیروت ، تهران، 1332ه.ق.
- 2) چراغی کوتیانی، اسماعیل، خانواده، اسلام و فمینیست، قم، انتشارات امام خمینی، 1393.
- 3) حیات طیبه(سبک شناسی اخلاق خانوادگی)،قم، مرکز نشر هاجر، 1396.
- 4) دهخدا،علی اکبر، لغتنامه دهخدا، ج 9 ، ناشر سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور. 1341.
- 5) رضی، محمدبن حسین، نهج البلاغه، ترجمه محمددشتی، قم، مشهور، 1379.
- 6) سالاری فر، محمدرضا، خشونت خانگی علیه زنان ، بررسی، علل و درمان با نگرش به منابع اسلامی، قم، نشر هاجر، 1389.
- 7) طباطبایی، سید محمدحسین، تفسیرالمیزان، تهران، دارالکتب الاسلامیه، 1375.
- 8) کلینی، محمد. (1365). (اصول و فروع کافی . تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- 9) کیهان، مسعود ، سبک زندگی و اوقات فراغت در جامعه مدرن؛ فصلنامه مطالعات جوان و رسانه، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، شماره 8، 1391،
- 10) مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، بیروت: مؤسسه الوفاء، 1404.
- 11) مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، رسولی محلاتی، هاشم، تهران، دار الکتب الإسلامیه، 1404ق.
- 12) مصباح یزدی، محمدتقی، اخلاق در قرآن، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، 1401
- 13) مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، انتشارات صدرا، 1382.

